

МУШКЕТИК ЛЕСЯ

докторка філологічних наук, членкиня-кореспондентка НАН України, провідна наукова співробітниця відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5958-0044>

MUSHKETYK LESIA

a Doctor of Philology, a corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, a chief research fellow at the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5958-0044>

Бібліографічний опис:

Мушкетик, Л. (2025) [Рецензія] Balogh B., Fülemile Á. Történeti idő és jelenlét Kalotaszegen – Fejezetek egy emblemikus néprajzi táj jelképpé válásának történeti, társadalmi folyamatairól. Budapest : Hun-Ren Bölcsészettud. Kutatóközp, 2023. 658 p. [Балаж Балог, Аґнеш Фюлеміле. Історичний час і сучасне буття Калотасеґа – Розділи про історичні та соціальні процеси перетворення на символ одного емблематичного етнографічного краю]. *Народна творчість та етнологія*, 1 (405), 104–108.

Mushketyk, L. (2025) [Review] Balogh B., Fülemile Á. Történeti idő és jelenlét Kalotaszegen – Fejezetek egy emblemikus néprajzi táj jelképpé válásának történeti, társadalmi folyamatairól. Budapest : Hun-Ren Bölcsészettud. Kutatóközp, 2023. 658 p. [BALOGH, Balázs, Ágnes FÜLEMILE. *Historical Time and Modern Existence of Kalotaszeg – Chapters on the Historical and Social Processes of One Emblematic Ethnographic Region Transformation into a Symbol*. Budapest: Hun-Ren Faculty of Arts. Research Centre, 2023, 658 pp.]. *Folk Art and Ethnology*, 1 (405), 104–108.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2025. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Трансильванія є одним з найколеритніших історико-географічних, етнографічних регіонів Румунії і славиться своїми мальовничими горами й перевалами (серед них – знаменита гірська траса Трансфегараш), дерев'яними та іншими церквами, монастирями, фортецями, охайними містечками, а ще ведмедями, буйволами тощо. Частина її території – історичний край Калотасеґ (румунською – Тара Калатей), що для угорців, які тут мешкають, є не просто назвою місцевості, а емблематичним виявом їхньої народної культури, мистецтва, креативності щодо вбрання, дерев'яних ремесел, церковної архітектури та виробництва меблів, а також ткацтва, вишивки, народної пісні й танку тощо. Таким Калотасеґ лишається й нині. Саме йому присвячено розглядувану фундаментальну працю двох відомих угорських етнологів.

Широкої публічності народна культура краю набула лише в останнє десятиріччя ХІХ ст. і викликала жваве зацікавлення серед вищих верств країни, еліт, митців, що своєю чергою

сприяло розвитку ремесел і мистецтв, які з плином часу почали також обновляватися, модифікуватися, зберігаючи здатність до адаптації та креативності. Значні зміни відбулися тут, як і на інших теренах країн Карпатського регіону, у 1990-х роках – період трансформації системи, а ще розповсюдження глобалізаційних процесів, активізації туристичної галузі, що загалом не надто сприяло збереженню та розвитку автентичних, суто народних знань і умінь. Як зазначають автори, нині спостерігаються явища фольклоризації, акультурації, тимчасом традиційні конструкції медіалізуються, емблемізуються, «фестивалізуються» (с. 25).

Калотасег здавна приваблював також дослідників, учених, про нього написано багато різноманітної літератури, книг і статей. Однак навіть у контексті нагромаджених знань етнологічні студії Калотасега, здійснені генеральним директором Центру гуманітаристики, директором Інституту етнографічних досліджень Угорської АН (нині мережа HUN-REN) Балажем Балоґом і співробітницею Інституту, головною редакторкою академічного збірника «Acta Ethnographica» Агнеш Фюлеміле, оригінальні, значущі й вигідно вирізняються за низкою параметрів. Передусім за вибраним аспектом досліджень, адже, за свідченням авторів, їхня увага фокусувалася не лише на традиційному народномистецькому дискурсі, а головню на тих питаннях, що розкривають історичні й сучасні суспільні процеси, які раніше вважалися незвичними, непридатними для вивчення, і навпаки, «обстеженість», дослідженість Калотасега, туристична експлуатація знань, вірусне поширення фольклоризму викликали ще більше зацікавлення в авторів книги. Так, вони зауважують, що в ході польової роботи відчули й усвідомили: Калотасег не є «аж занадто дослідженим краєм», бо його суспільно-історичні питання й багатшаровість сучасних процесів зaledве відомі. Тож учені окреслили виміри свого дослідження: «Ми відчували покликання до такого новітнього “відкриття” непересічного, “зананого” етнографічного регіону, яке б ішло іншими шляхами, уникаючи встановлених попередньою дослідницькою генерацією і суспільною думкою топосів» (с. 560).

Прикметними ознаками книги є також надзвичайна інформативність, обсяг охопленого матеріалу, панорамність, так би мовити, голографічність, а ще міждисциплінарний характер аналізу матеріалів, глибина й деталізація його викладу, величезна джерельна база тощо. Так само багатими й показовими є ілюстрації – карти, фото, архіви, листи, опитування тощо. Важливо відмітити розмаїтість і деталізованість цитації, виокремленої курсивом, а ще величезну кількість розлогих приміток фактично до кожної сторінки, подеколи мало не на всю сторінку, які, на думку авторів, можуть знадобитися для поглибленого студювання певних тем. Відтак монографія нараховує понад 650 сторінок дрібним шрифтом, а примітки – ще меншим.

Інша вагома заслуга оприявленої книги – це метода самого обстеження досліджуваних теренів, яке тривало майже 30 років, є нестандартним і поєднало різні підходи та навички, що дозволило встановити закономірності як у вертикальному, так і горизонтальному зрізі студій (див. про це в останньому розділі), підтвердити чи спростувати попередні погляди на розглядувану тематику й методу польової роботи.

Надзвичайно важливим для засвоєння наукової та будь-якої літератури є виклад матеріалу, його подача, вміння авторів зацікавити, повести за собою читача, спонукати до подальших пошуків. Це також удалося ученим, і не лише в текстовій частині, звертаємо увагу й на якісне, перфектне оформлення книги, величезну кількість різноманітних ілюстративних матеріалів, з яких більшість світлин оприлюднено вперше, чимало з них зроблено самими дослідниками. Таким чином, видання може бути корисним для широкого кола читачів, аматорів і любителів свого краю, дітей та молоді.

Монографія починається «**Передмовою про затухаючу традицію, регіональний світогляд і дослідження**» Яноша Пентека, який подає відомості про «край, що став символіч-

ним», його назву, географічні особливості й народну культуру, локальну (крайову) самосвідомість жителів, а також його «відкриття» в попередні століття, невщухаючий інтерес понині до традиції, яка, на жаль, тьмяніє, так би мовити, затухає. Далі автор передмови характеризує внесок Балажа Балога і Агнеш Фюлеміле у вивчення Калотасеґа, їх довготривалі польові студії, методу, висновки тощо, акцентуючи при цьому на фаховості дослідників, їх значному мотиваційному ресурсі та відданості своїй справі.

У першому розділі **«Угорський край, що став символом, – Калотасеґ, емблематичний край народного мистецтва як ідентифікаційний регіон»** знаходимо **«Вступні зауваги»**, далі в підрозділі **«Калотасеґ як ідентифікаційний регіон»** автори ознайомлюють читачів із географічним положенням краю, його історичним, економічним розвитком, етнічним та іншим складом населення в різні періоди, конфесійною належністю – зосібна згадують: ще в середині XVI ст. жителі Калотасеґа стали реформатами. Балоґ і Фюлеміле пояснюють назву краю, що походить від найменування річки Калота (Калата), додають також давні карти із зображенням місцевості. В одному з підрозділів – **«Елементи свідомості регіональної структури – хто себе вважає калотасеґцем»** – мовиться про те, що місцеві часто ідентифікують себе як калотасеґці за вбранням, відмежовуючись таким чином від румунів і ромів. А загалом визначальними константними елементами цього для них є такі: угорець за походженням, реформат за конфесією, селянин за суспільним станом. Автори простежують також зміни в регіональній ідентифікації жителів – від давніх часів і аж до модерних.

У підрозділі **«Репрезентація і репрезентаційність – “Основні хвилі “відкриття” калотасеґського мистецтва”»** автори намагаються з’ясувати ті зовнішні і внутрішні чинники, які вплинули на репрезентативність краю в минулому. «Відкриття» Калотасеґа, вочевидь, не було випадковим і відбувалося в останнє десятиліття XIX ст., коли в Європі спостерігалось піднесення інтересу до естетики традиційного матеріального світу, у героїчний період розвитку кустарних ремесел. Детально описано роль місцевої інтелігенції, головно подружжя Етелки й Жигмонда Дярматі, які, усвідомлюючи цінність і значення народного мистецтва для національної культури, почали пропагувати, популяризувати та розвивати його, зокрема, ткацтво, вишивку, виробництво дерев’яних меблів та іграшок тощо, шукати підтримку, спонсорів. На їхній заклик відгукнулися вищі верстви країни, з’явилася мода на народні вироби навіть при дворі Франца-Йосифа. Мотиви народної мережаної та іншої вишивки прикрашали вбрання й постільну білизну придворних дам, що їх шили в спеціально облаштованих майстернях місцеві швачки. Відвідування краю набуло популярності серед митців, художників, які залишили низку замальовок із природи й побуту жителів, взували чимало тем і мотивів з місцевих розписів та виробів, елементи дерев’яної архітектури (башти тощо) активно використовували у плануванні вілл, будинків, кав’ярень та ін. Вироби з Калотасеґа почали з’являтися на великих європейських виставках, у межах окремих павільйонів. Постає мода на архітектуру, до прикладу, мотив кількох башт як іконічний символ у будівництві нових реформатських церков. У Калотасеґу побували також дослідники народної музики, літератури, які цікавилися ідеєю трансильванізму.

Завдяки цьому «відкриттю» Калотасеґ ще до Першої світової війни став символічним краєм, утілював ідеальний тип народного мистецтва, символізував єдність нації, у багаточисловості його значень поняття трансильванськості було важливим складовим елементом. До підрозділу увійшли й теми «Свідомість населення після приєднання Північної Трансильванії» про певне патріотичне піднесення наприкінці 1940-х років, а також «Вишивка між двома світовими війнами» про працю майстринь, якими також опікувалася місцева інтелігенція, використання багатокольорових і візорних угорської вишивки в одязі та домашньому побуті.

У підрозділі **«Зміна кроків і зміна масштабу у способах збереження традиції»** мовиться про період після Другої світової війни аж по сьогодні, розглянуто ті процеси і зв'язки в регіоні, які привели до утворення нових понять, змісту та практик. Про це йдеться в темах **«Регіональні і локальні формули угорської селянської культури в динаміці змін»**, **«Надашменте в період соціалізму»** тощо. Автори не завжди однозначно й позитивно оцінюють непрості явища фольклоризму і ревіталізації, називаючи кілька хвиль останньої, серед них із новіших – 1970-х років, коли широкого поширення набули народна музика й танковий рух, зокрема так звані танкові доми. Водночас вони констатують такі негативні тенденції, коли явища 100-річної давнини зараховують до вікової, архаїчної «традиції» або ж усі явища й артефакти народного мистецтва в широких масах вважають давнім спадком. Дослідники пишуть і про неточність, дискусійний характер самих понять *народного мистецтва, народного танцю, народного вбрання*, що ввійшли в мову з другої половини XIX ст., а в науці швидко почали виходити з ужитку, відтак фахівці вибирають лексему *селянське* чи окреслюють феномен якимсь іншим виразом. Водночас для широкого загалу *народне мистецтво* часто позначає назву сучасних явищ, нові форми традиційних конструкцій, а слово *традиція* вживається як опозиція до модернізації. Цікавим є погляд авторів на дивергенцію внутрішнього й зовнішнього образу в народній культурі, вони описують різні форми її репрезентативності у ставленні до них самих місцевих жителів і зовнішніх спостерігачів. У рубриці **«Дійсність, пам'ять і міф традиції»** мовиться про вагомість і поцінування традиції окремими поколіннями, групами.

У розділі **«Історичні травми й окремішність»** показано зміну становища угорців Трансильванії після Тріанонського договору і приєднання її до Румунії, що призвело до багатьох місцевих конфліктів, так само як і наприкінці Другої світової війни, коли сюди заходили радянські та румунські війська. Зосібна, відомості про це знаходимо в розділах **«...й у вчинках він бачить сплановані зусилля нашої святої матері-церкви»** – дані 30–40-х років, пов'язані з адміністративними розпорядженнями і відокремленістю калотасегського Фелсеґа та **«останнім часом страшно і читати!»** – суспільно-історичні свідчення в писемних джерелах Реформатської архієпархії Калотасеґа періоду 1944–1950 років». Усі спостереження здійснено авторами на матеріалі адміністративних паперів, церковних документів і особистих свідчень інформаторів, у них ідеться про випадки знущань над цивільним населенням, священнослужителями, псування церковного майна, а також уміщено спогади про травми того періоду.

У підрозділі **«Замкнутість і пошук зв'язків – різні моделі поведінки відокремлених громад на околицях одного трансильванського угорського краю з великим минулим, Калотасеґа»** дослідники аналізують життєві стратегії мешканців, які не ввійшли територіально до Калотасеґа та мають із краєм різні контакти.

Останній розділ стосується власного досвіду етнологів: **«Сучасність, підтримання зв'язків та методи польової роботи в Калотасеґу, що змінюється, – “Дослідник, який вивчає власну культуру” на теренах Трансильванії»**. Автори описують свою тридцятирічну працю на терені, називаючи як суцільне, тобто довготривале, перебування там, так і окремі короткочасні експедиції. Вони стали відвідувати край з 1980-х років, а з 1991 року Агнеш Фюлеміле розпочала дослідження сучасних суспільних процесів, згодом 1994 року приєднався Балаж Балог. Обстеження охопили майже 100 поселень, за підрахунками, загалом вони перебували на терені три роки, опитали майже 500 інформантів.

У підрозділі **«Методологічні питання викликів польової роботи “для етнологів, який вивчає власну культуру”»** йдеться про роль антропології в наш час. Подано огляд досліджень із цих питань в інших країнах та Угорщині зокрема. Тема **«Конкретний експедицій-**

ний досвід авторів з Калотасеґа» розкриває місце й час польової роботи, проживання та побут, зв'язки з мешканцями (з деякими це майже 20 років), налагодження, підтримання контактів, побудову довіри, особливості інтерв'ювання тощо. До прикладу, автори зазначають, що їх діяльність як подружньої пари, тобто знаходження інтерв'юером спільної мови в певних питаннях з особами своєї статі, сприяла збиранню відомостей, так само як і спілкування з дітьми, розмови з батьками про їх виховання, адже дослідники самі є батьками. Як наголошено в книзі, важливим було вибудовування теплих, довірливих зв'язків з людьми, співчуття до них і водночас певне, необхідне в науковій роботі тримання дистанції. Отже, із цього стає зрозуміло, що як дослідник може впливати на *поле*, так і *поле* – на нього. І як приклад цього читаємо про ініціативу Балажа Балоґа щодо побудови в одному з поселень літнього народно-мистецького табору для дітей, про спільне збирання коштів на нього і спільну працю – *калаку* (типу толоки). Виявився корисним і, приміром, такий досвід Аґнеш Фюлеміле, як професійний танцювальний, що допомогло їй у діяльності в галузі танкового руху.

У **«Заключному слові»** йдеться про вагомість польової роботи для самого дослідника й науки, культури загалом. Автори засвідчують: «Польова робота – це не лише дослідницька техніка, а основний творчий досвід етнографічного, антропологічного знання для більшості дослідників, особливий унікальний зв'язок з тереном, який є середовищем постійного навчання, креативної адаптації і інтерактивності. (Природньо, у процесі навчання для найдосвідченіших є неunikненними допущені на терені помилки, яких собі на шкоду припускається збирач). Водночас щасливим є той дослідник, який відчув “смак” польової роботи і знайшов у ньому “перчинку” етнографічної науки, можливість бачення зсередини різних людських досвідів і утворення багатих людських зв'язків. Це жива “матерія” досвіду, знання, завдяки якій ми відчуваємо благословенням те, що нашим покликанням стала етнографічна наука» (с. 611).

У кінці книги вміщено розлогу літературу, архівні джерела, румунські назви згаданих у виданні поселень.

Монографія угорських учених Балажа Балоґа та Аґнеш Фюлеміле про емблематичний угорський край є неординарним явищем в угорській і світовій науці, як з погляду вміщеного матеріалу, так і підходів, методів його систематизації та вивчення. А ще книга приваблює відданістю авторів своїй справі, залюбленістю в цей яскравий і самобутній етнографічний угорський край, який вони по-своєму наново «відкрили» як для науковців, так і для широкого кола читачів.

Отримано / Received 30.09.2024

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 11.02.2025